

БРАНИСЛАВ КОВАЧЕВИЋ, КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЦРНЕ ГОРЕ 1945—1952.

НИО „Универзитетска ријеч“, Титоград 1986

Развој историјографије послјератне југословенске прошлости ограничен је специфичним проблемима са којима се суочавају истраживачи овога периода, тако да није мали број оних који сматрају да она практично и не постоји. Овај период је далеко више био предмет истраживања социолога, политиколога и филозофа него историчара. Поред неопходне временске дистанце, трајања историјског процеса, историјографија је за такво стање тражила оправдање у елементима недовољно доступне архивске грађе, њене, несрећности, осјетљивости појединих тема, недодирљивости званичних судова о овом периоду и сличном.

При таквом стању историјографије о послјератном развоју нашег друштва, књига Бранислава Ковачевића за историјску науку значи много.

Суочен са чињеницом да постоји веома мало радова општејугословенског карактера са претензијама научноисторијографских дјела (Петрановић и Биландић), као и да не постоји општеприхваћени методолошки концепт истраживања овог периода, аутор је морао сам одредити научни приступ овом проблему. Ковачевић полази од констатације да је КПЈ у периоду административног централизма или револуционарног етатизма „јединствена и нераздјелива цјелина“ чија се дјелатност проводила кроз досљедно поштовање принципа демократског централизма или досљедно извршавање директива виших партијских органа. При томе је дјелатност КПЈ само логичан наставак у доградњи тековина социјалистичке револуције који је у првим послјератним догађајима оптерећен печатом совјетског искуства.

Црна Гора као федерална јединица у оквиру југословенске државе заокупљивања је општејугословенским напорима обнове и изградње, с једне стране, и су-

чељавањем са проблемима сопственог културног, привредног и политичког наслеђа. У условима важеће политике у којима је општи интерес превазилазио границе локалног и специфичног а ово друго се испољавало кроз свакодневну политичку дјелатност КПЈ, аутор успоставља сразмјерну корелацију општег и посебног.

Књига је подијељена на шест тематских цјелина, које свака за себе представљају посебан истраживачки проблем.

У првој глави „КПЈ и стварање основа социјалистичког развојка у Црној Гори“ (33—98), обрађују се посљедице ратних разарања, као и промјене у друштвено-економским односима инициране од стране КПЈ. У оквиру наведене проблематике посебно се анализирају мјере конфискације, национализације, одузимања ратне добити, аграрне реформе и колонизације.

Огромна ратна разарања која су условила материјалне и људске губитке утицала су негативно на ниво привредне и културне развијености Црне Горе. У том смислу амбициозан програм обнове и изградње захтијевао је огромне људске и материјалне напоре, ангажман цјелокупног способног становништва који је пратио невиђени ентузијазам.

Вриједност конфисковане имовине „као политичке мјере, којом су кажњавани сарадници непријатеља“ одузете на основу савезног закона достигла је вриједност око 250.000.000. динара. Конфискацијом је обухваћен један број привредних предузећа, као и 880 ха пољопривредног земљишта. Под ударом закона о ратној добити у Црној Гори су са највећим дијелом нашли трговци. Мјерама национализације током 1946. и 1948. потпуно је ликвидан крупни и средњи приватни капиталистички сектор (стр. 47).

Аграрном реформом у Црној Гори обухваћени су највећим дијелом посједи манастира и цркава,

банака, предузећа, акционарских друштава, велепосједника, тако да је укупно експрописано 21.855 ha, од чега је обрадиве земље било 2.050 ha.

Релативно мали земљишни посјед није омогућио такозвану унутрашњу колонизацију, па је обављена само колонизација у Војводини, која због великог броја захтјева није могла бити до краја реализована.

Проучавајући проблем социјалистичког преображаја села, аутор подвлачи проблеме и посљедице политике везане за оснивање сељачких радних и других задруга. Пратећи статистички њихов развој у контексту важећих општеполитичких кретања и ван југословенског простора, Ковачевић закључује да је акција оснивања СРЗ посебно интензивирана посљедице Резолуције ИБ-а, као и да је била исхитрена, кампањска, уз честу злоупотребу принципа доброволности, указујући при том на неке посљедице такве политике КПЈ, које су се изражавале кроз повећано незадовољство сељака и њихово повећано иступање из партије. Првим петогодишњим планом (1947—1951) планиран је за Црну Гору обим инвестиција који би јој омогућио бржи развитак, чиме би се смањило степен неразвијености у односу на друга југословенска подручја. Тако је обим инвестиција у овом периоду био изнад југословенског просјека и усмјерен највећим дјелом ка индустријализацији, електрификацији, саобраћају, обнови и изградњи градова, посебно Титограда.

У другој глави (105—176) разматрају се проблеми организационог стања и развоја КПЈ у Црној Гори.

Анализирајући пораст од 3.596 чланова 1945. до 21.581 члана 1952, аутор упоредном анализом показује да је број чланова КПЈ у Црној Гори непрестано био изнад југословенског просјека. Социјална структура чланова КПЈ указује да је најбројнија категорија чланова потицала из сељачког слоја, затим из редова интелектуалаца и радника, што је

на неки начин било у сразмјери са укупном социјалном структуром становништва.

Избјегавајући националну нивелацију, Б. Ковачевић, наглашава веома мало учешће Муслимана и Шиптара (Албанаца) у укупном броју чланова КПЈ. Узроци таквом стању се траже у специфичностима историјског и културног развоја, традицији, недовољној бризи партијских организација на терену (стр. 175). Уједно се наглашавају напори Партије да се превазиђе такво стање.

Оснивачком конгресу КП Црне Горе октобра 1948. посвећена је трећа глава (187—239). Овом изузетно сложеном истраживачком проблему аутор свестрано прилази, трудећи се да да одговор на два основна питања: Због чега долази до застоја у конституисању КП Црне Горе и одржавању њеног конгреса, и Зашто се том послу приступило тек по одржавању Пегог конгреса КПЈ. Констатујући да је оснивањем КП Црне Горе и КП Босне и Херцеговине завршен „процес формирања националних партија“, аутор указује на значај овог чина.

Процес унутрашње трансформације КПЈ, па тиме и КП Црне Горе, подстакнут је актуелним општеполитичким догађајима (Резолуцијом ИБ-а) и посебне размјере добија током 1950, када почиње процес демократизације партијске политике која се, између осталог, манифестује кроз процес раздвајања партијских функција од функција власти (стр. 209). У преиспитивању сопствене политике, Партија упоредо са борбом против спољнополитичке опасности води и борбу са сопственим унутрашњим слабостима.

У четвртој глави (247—388), насловљеној „Идејно-политички рад Партије и њена улога у масовним организацијама“, обухваћени су агитпроповска фаза идејне активности Партије и најкарактеристичнији облици њеног дјеловања. Аутор се дотиче и проблема односа Партије и вјерских заједница, изражаван, кроз облике од толерантности до сучељавања, ко-

ји је на простору Црне Горе дјелимично прерастао у идејну конфронтацију, посебно са реакционарно настројеним римокатоличким клером.

КПЈ је у оквиру масовних организација (НФ, СКОЈ-а, Народне омладине, Синдиката, АФЖ, СУБНОР-а), обезбјеђивала најшире учешће становништва у социјалистичкој изградњи друштва. При томе, дјелујући унутар наведених организација, Партија се није одрицала руководеће улоге у њима.

У петој глави (393—416), која носи назив „КПЈ у вријеме борбе против ИБ-а“, аутор упоредно анализира овај проблем на југословенском плану и на простору Црне Горе. При томе, упоредном анализом посљедица сукоба КПЈ са Коминформом као и методама статистичке анализе, долази до занимљивих сазнања, која иако нијесу прва у том смислу (Р. Радоњић, „Изгубљена оријентација“, Београд 1985), свакако представља први научноисторијски покушај (са научним апаратом) да се изанализира овај проблем.

Аутор покушава објаснити чињеницу која произлази из наведене анализе да се за Резолуцију ИБ-а изјаснило процентуално највише Црногораца у односу на број становника (1,06%, или 5.007 лица) или 8,99% од укупно 55.663 човјека у земљи који су се изјаснили за Резолуцију од 1948—1963. Узрок таквој појави аутор налази у неким елементима историјских, социолошких и психолошких особина црногорског националног бића, форми, структуре и организацији КП у Црној Гори. Указујући на неке недоследности и мањкавости у политици Партије према ИБ-овцима, извлачи се закључак да је Партија оцјену ових кривица највећим дјелом препустила органима УДБ-е.

Посљедња глава књиге (451—484), посвећена је почепима самоуправног преображаја у Црној Гори.

Књига Бранислава Ковачевића представља значајан истраживачки подухват чију вриједност посебно истиче мноштво фактографских, статистичких података, аналитичких судова и методолошких иновација. Истраживање послјератне историје, без обзира колико то био тежак и сложен проблем, који аутор илуструје између осталог ријечима „да су многи актери ових догађаја живи и да се извјестан број њих налази на власти“, уједно може бити и предност, посебно у смислу иновирања стандардних истраживачких метода. Резултати анкете коју је аутор спровео међу великим бројем учесника и актера ових догађаја, спретно укомпоновани у садржај књиге, свакако су позитиван примјер у том смислу.

Књига је највећим дјелом ослонена на архивска истраживања по архивима Титограда, Цетиња, Београда и Сремских Карловаца.

Извјесна понављања која се појављују у књизи посљедица су недоследне систематизације обимне архивске грађе, а дјелимично су условљена и садржајем самих историјских извора. Допуштајући да извори говоре сами за себе и сами по себи, аутор није могао избјећи да се честа понављања у изворима понове и у коначној њиховој интерпретацији. Коришћену архивску грађу највећим дјелом чине извјештаји који су састављени у мјесним, општинским, републичким и савезним организацијама и институцијама. Од њихове досљедне презентације пријети опасност некритичког усвајања наведених судова. Аутор је овај проблем (дистанце од извора) покушао ријешити тако што је већу важност придавао оном дијелу извора у којем је наглашена тада присутна самокритичност. Отуда се као централни проблем при таквој методологији намеће питање објективности тако усвојених судова.

Б. Ковачевић је, разрјешујући многе од наведених дилема и уједно отварајући нове, учинио

онај први, највећи корак у изучавању и научној валоризацији послјератне историје Црне Горе Отварајући нови простор за развој црногорске историографије,

Ковачевић је показао да се уз примјену научне методе може доћи до значајних историјских знања управо тамо гдје је то најтеже.

Растодер Шербо

ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ, ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ НА ПОДРУЧЈУ ПЕЊКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ ДО 1683. ГОДИНЕ

Историјски институт и „Народна књига“, Београд 1984, стр. 308

Књига је од помоћи сваком истраживачу који испитује историју српских цркава и манастира, па и историју српског народа оног времена. Попис српских православних богомоља је дат у форми лексикона азбучним редом. Аутор је у уводном дијелу приказао однос Арабљана и Турака Османлија према хришћанима и њиховим храмовима. Као вриједан истраживач, Олга Зиројевић је приложила на крају књиге рјечник, библиографију, списак илустрација, регистар личних имена и регистар цркава и манастира на подручју Пење патријаршије до 1683. године. Књига је писана на основу богате грађе турских дефтера из архива Аустрије, Турске, и Југославије. О. Зиројевић се потрудила да на основу катастарских пописа пружи преглед цркава и манастира и њихов размјештај читав вијек прије обнављања Пење патријаршије, 1557. године. Аутор се ухватио у коштац са проблемом да одреди гдје су се вјерски храмови налазили, да ли је могло бити ријечи о католичкој или православној цркви, јер су у њима била два олтара. Храмови православља су често претварани у џамије, пљачкани и пустошени. Ни судбина калуђера и других свештеника није била завидна.

Православна црква је, у турско вријеме, била једина организација која је могла да окупи расути српски народ. Она је и на тлу Црне Горе била она снага која је утрла пут теократској

владавини црногорских владика (чини нам се, О. Зиројевић је пропустила да у свом вриједном раду ово нагласи). Пења патријаршија све до њеног укидања 1766. настојала је да обнови неке православне богомоље и у тешким условима, какви су јој били наметнути од Османлија, борила се да сачува затечено стање. То није било лако, јер су у ратовима, али и у мирнодопским условима, православне богомоље биле изложене пустошењима и пљачкама од стране Турака, Татара и Арбанаса.

О. Зиројевић није пропустила да књигу опреми са 16 цртежа и гравура. Ктитори, црквени великодостојници, кнезови и занатлије, као и сам народ, учинили су много на обнови и изградњи богомоља. Па ипак, многе цркве и манастири су претворени од Турака у џамије, или су нестале у пожарима. Аутор је регистровао њихове рушевине, одређујући и вријеме њиховог нестанка.

Истраживач је користио старо име манастира Житомишљих (данас се зове Житомилић), али то се може оправдати. Већ топоним Благај на Буну (стр. 25, 287, 301) није најпрецизнији ако се не дода још „код Мостара“, јер је то читаоцу прихватљивије. Најзад, није била довољно прецизна кад је писала о Бурјевим Ступовима Ријеч је о манастиру Бурјеви Ступови, Немањиној задужбини, код Новог Пазара, али постоји и постојала је црква Бурјеви Ступови код села Будимље (стр.